

daha önce yazılmış “Sağır Yalı”da, tam da bunu yapmış diye düşünüyorum:

İnsanın, karanlık yalılara günümüzde hâlâ özlem duyabileceklerini düşünebilir miyiz? “Sağır Yalı”nın anlatıcısı, başlangıçta bunun olabileceğini söylüyor ama öykünün sonunda “Karanlık Bir Yalı Üzerine Metin” ile aynı cevabı

veriyor. İki yazarın da sadık bir okuru olarak itiraz hakkımı kullanmanın tam da yeridir. Sözlüklere belki giremeyen ama bilinçaltımıza işleyen o güzelim karanlık yalılara, hele yaşadığımız sağır dünyada, elbette özlem duyabiliriz.

TALİHSİZLİĞİ TALİHE ÇEVİRMEK: ŞANSIN TERBİYE EDİLİŞİ

Muhammet Yılmaz

“Şans” kelimesi, Türk Dil Kurumu tarafından şu şekilde açıklanmıştır: “Mantıkla açıklanamayan birtakım rastlantısal olayların nedeni olan güç, baht, talih, felek”. Günlük yaşamda da en çok “rastlantı” anlamında kullanılmaktadır. Şahsen, Hacking’in *Şansın Terbiye Edilişi* kitabını okuyana kadar natüralistler tarafından çokça dillendirilen “Belirlenimcilik” (determinizm) ile kastedilen şansın terbiye edilmiş yani rastlantısallığın en aza indirgenmiş hâli olduğunu düşünüyordum. Oysa Hacking, determinizmin neden-sonuç bağının “kesin”liğine bir parantez açarak aslında burada kastedilen neden-sonuç bağının müdahale edilmezliğinden hareketle bunu kontrolün dışında bir unsur olarak görür. Dolayısıyla çevre, genetik etkisi; ekonomik, sosyal durumun her şartta benzer sonuç doğurması anlayışı, nedenleri ve sonuçları açısından sandığımızın aksine müdahale edilemez olandır. İşte tam bu açıdan yazar, “determinizm” ile “terbiye edilmiş şans” arasındaki ayrıma dikkat çekiyor. “Doğal” olandan “kontrollü” olana geçişte bu şekilde anlatılıyor. Şans, doğal olanı;

kontrol sağlanarak terbiye edilen ise “normal” olanı temsil ediyor.

Şans; nedenselliği, belli olmama durumunu, kaynakları kontrol edil(e)meyeni, neden ile sonuç arasındaki ilişkinin eksiksiz açıklanamaz oluşunu veya neden ile sonuç arasındaki ilişkinin mutlak kontrol edil(e)meme durumunu ifade eder. Bu anlamda “şansın terbiye edilişi”; tanımlanamaz değişken olanın, tanımlanabilir ve teşhis edilebilir bir “değişken olmayan”a dönüşümünü veya değişken olanın kontrol altında bir değişken olmasını ifade eder diyebiliriz. Bu, daha çok sonuçları itibari ile önemlidir çünkü insan, kontrolün kendisinde olmasını ve sonuçların önceden öngörülebilir olmasını kendi güvenlik ihtiyacının temeli kabul eder.

Şansın Terbiye Edilmesinin Moderniteye Yansımaları

Hacking tarihsel süreç içerisinde, rastlantısal olanın nasıl terbiye edildiğini veya nedenselliğe nasıl müdahale edildiğini ortaya koyar. Bunu da şu şekilde ifade eder:

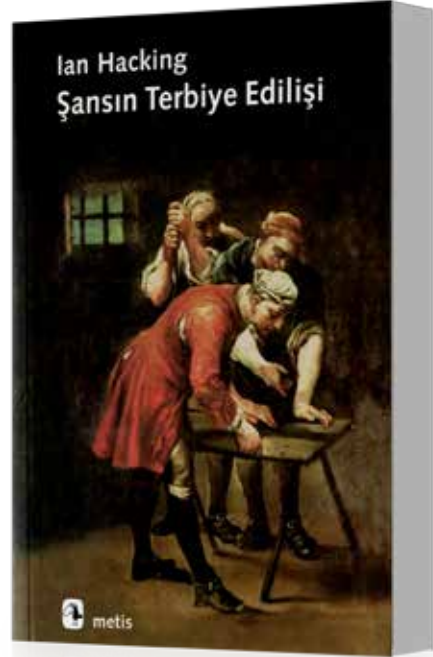
“Şansın terbiye edilmesi üzerine yazıyorum, yani görünürde şansa bağlı veya düzensiz olayların doğal ya da toplumsal yasalara nasıl bağlandığından söz ediyorum. Dünya şansa daha fazla değil, çok daha az bağlı hâle gelmiştir. Bir zamanlar ayaktakımının boş inancı olan

şans, doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin merkezi olmuştur.” (s. 25)

Burada şansın, toplumsal yasalara bağlanması oldukça önemlidir çünkü her yüzyılda daha hızlı ilerleyen teknik bilgi, her şeyi olduğu gibi şans da kontrol altına aldı. Bu yüzden de geçmişteki veriler, istatistiğe dönüştürülerek geleceğe ait bir öngörüsül kontrol mekanizması ortaya çıkartıldı. Artık yaşanacak olanlar her zamankinden daha çok tahmin edilebilir hâle geldi. Tıpkı hava durumu tahminlerinde olduğu gibi. Buna; J. J. Rousseau'nun “doğal tabiat”ı, yerini “yapay tabiata” bıraktı da diyebiliriz. Rousseau'nun “vahşi insan”ının ne istediği, nasıl bir yaşam hayal ettiği, nelerden hoşlandığı, neyden hasta olacağı, hastalığının neyle iyileştirilebileceği tahmin edilemezken gökdelenlerin, plazaların, Big Brother'lı dev ekranların olduğu “yapay tabiat” diyebileceğimiz modernitede bunlar çoktan öngörülebilir bir hâl aldı yani şansın payı oldukça azaldı. Weber'in de “büyü bozumu” ile kastettiği bir anlamda budur. Gelenekte olan şüphe yerine itaat, akıl yerine sezgiye inanma, değiştirmek yerine var olanla yetinme öğretisi yerini rasyonalizme bıraktığından beri insanda her geçen gün artan “kontrol etme” isteği ve akla olan sonsuz güven; şans, rastlantısal olanı geri planda bıraktı. Böylece süreç içerisinde daha çok toplumun bir parçası olan insan, toplumsal yasaların çizdiği çerçeveye ne kadar uydu ise o kadar “normal insan” oldu. Bir anlamda “doğal insan” ve ona ait olan özellikler “normal insan”a feda edildi.

Şansı; Bilgi, Çoğunluk, Kontrol, Devlet ve Güç ile Birlikte Düşünmek

Şansın bir anlamda geleneksel olanı, kontrolün ise modern olanı temsil ettiğini düşünebiliriz çünkü geleneksel olan; aynı zamanda boyun eğme-

yi, olayları akışına bırakmayı, diğer bir ifade ile rastlantısal olana rastlama olasılığının fazla olmasını temsil eder. Ancak burada net bir sistemlilik hâminden bahsetmek zordur. İnsanları açıktan veya gizil bir şekilde yönlendirme, yönetme, yaratılan çok küçük bir özerk bölgede “izin verilen” ölçüde hareket alanı tanıma, daha çok modern olanın konusudur. Hacking'in “Akıllı Tatlı Despotizmi” ile kastettiğinin de bu olduğunu düşünebiliriz. İnsanlar arasındaki birlikteliğin artması, zaman içinde toplum içindeki bireyin özgürlüğünü kısıtlayan veya özgürlüğünün sınırlarını çizen bir despotizme dönüşür. Birey tek olduğunda bireyin iradesi, bizzatı yine kendisindedir ancak birey toplumun içindeyken bireyin iradesinin bazen tamamen bazense nispeten topluluk içindeki muktendir olandadır. Çoğunluğun kaotik olanı, kaotik olanın ise kontrol edilmesi gerekeni temsil etmesi de bundandır. Dolayısıyla

toplulukta muktedir olanın, daha aciz ama daha çoğunluk olanı kontrol edebilmesinin ve iktidarını onlar üzerinde gösterebilmesinin en önemli dayanağı belki de istatistiktir. Azınlık ama güçlü olan, çoğunluk ama güçsüz olanın üzerindeki etkisini kaybetmemek için onların tavır ve düşünce eğilimlerinin istatistiğini kayıt altına alarak veri elde eder. Böylece kendisinden olmayan ama kendisini destekleyen niceliksel çoğunluk yaratabilir.

Niceliksel çoğunlukların gücü, sayılarından; nitelikli azınlığın gücü ise genellikle elinde bulunan imkânlardan gelir. Buna karşın nitelikli azınlık, gerçekleştirilmek istedikleri bazı faaliyetler için niceliksel çoğunluğun desteğine ihtiyaç duyar. Özellikle suç işlerken, hata yaparken... Zira toplum içinde işlenen suçlarda, işlenen suçu destekleyen çoğunluksa veya çoğunluk suça ortaksa işlenen fiil suç olmaktan “çıkarmak”. Tıpkı Fransız ressam Jean-Leon Gerome tarafından 1872’de yapılan “Pollice Verso” tablosunda olduğu gibi. Tabloda anlatılan kısaca şudur: İşleyeceğiniz suça çoğunluğu ortak ederseniz artık bu suç olmaktan çıkar. Bu öldürmek bile olsa... çünkü ortamda sizi yargılayacak kimse yoktur.

“Soylu Vahşi”den “Doğal İnsan”a...

J. J. Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* adlı kitabında insanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağının temeli olarak mülkiyet edinimini gösterir. Rousseau’ya göre mülk edinme ile

birlikte mülk sahibi olan ile mülk sahibi olmayan arasında keskin bir ayrım ortaya çıkar. Şüphesiz zaman içinde bu ayrım, dev bir kategorileşmeyi ve sınıflaşmayı da birlikte getirmiştir. Tarihte bilinen en sert sınıfsal farkı ifade eden kast sistemi, bunun en acı meyvesidir belki de. Ancak kabul edilmeli ki mülk edinimi veya sermaye, örtük veya açık bir şekilde sınıfsal farklılığı tetiklemiştir. Zaman içinde, mülk sahibi olanların kontrolündeki sermaye altında çalışan bir işçi (proletarya) ortaya çıkmıştır. Gücü elinde bulunduran sermaye sahipleri için bundan sonra asıl olan, gücü elinde tutarak diğer alt sınıfı bir şekilde yönlendirmek ve yönetmektir.

Sermaye sahibi olmayan, nispeten sermaye sahibi olan ya da yönetici sınıfında olup da devletin sermayesine sahip olanlar için de durum pek farklı değildir. Bazı yöntemler kullanarak var olan durumu korumak veya daha da sağlamlaştırarak duruma hükmetme isteği, her iki sınıf için de geçerlidir. İşte tam da bu noktada veriler devreye girer çünkü insan, bundan sonrası için ne Rousseau’nun “soylu vahşi”si ne de Hacking’in “doğal insan”ı olabilir. Artık insanlar için olması gereken; kendi özgür seçimleri ile varoluşsal şekilde öz benliklerini oluşturmak değil, istenen “normal insan”ın özelliklerine sahip olmak ve bununla da yetinmektir.

Hacking, bu kitabıyla bir anlamda insan özgürlüğünün mahkûm edilmesinin felsefesini sorguluyor.